

УДК 811.111'42

МЕХАНІЗМИ МАНІПУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Марія МАТКОВСЬКА (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті розглядаються механізми маніпуляції суспільною свідомістю в англomовному політичному дискурсі. Визначаються суб'єкти політичних дій, фактори впливу та категорії референтності й множинності.

Ключові слова: політичний дискурс, семантика, прагматика, пізнання, соціальна взаємодія мовців, суспільна свідомість, категорії референтності й множинності.

The article deals with the influence of manipulative mechanisms on social consciousness in the English-speaking political discourse. The agents of the political actions and the categories of reference and plurality have been identified.

Key words: political discourse, pragmatics, semantics, cognition, social interaction of speakers, social consciousness, categories of reference and plurality.

Маніпуляція – вплив на свідомість; а особистість та її свідомість являють собою динамічну структуру, що постійно розвивається та змінюється під впливом зовнішньо-соціальних та внутрішньо-психологічних факторів.

Актуальність дослідження полягає в тому, що політичний дискурс володіє рядом передумов для маніпуляції суспільною свідомістю. Його маніпуляційний потенціал обумовлений інтенційною установкою цього виду дискурсу. Завдання політичного дискурсу – впливати на формування суспільної думки. Досягнення мети й завдань забезпечується тим, що політичний дискурс – комунікативне явище, а будь-яке спілкування – це цілеспрямований вплив. Також актуальність впливає із сучасних потреб когнітивної лінгвістики та перспектив її розвитку і співпадає із дослідженням текстової комунікації шляхом використання концептуальних, семантичних методів та психологічної обробки тексту для осмислення концептів.

Мета статті – визначення, систематизація та класифікація механізмів маніпуляції суспільною свідомістю у політичному дискурсі як складному комунікативному явищі, що має на меті боротьбу за владу шляхом формування суспільної думки.

Говорячи, безпосередньо, про політичний дискурс, варто відзначити, що політика як специфічна сфера людської діяльності по своїй природі є сукупністю мовних дій. Як і будь-який інший дискурс, політичний дискурс має польову будову, у центрі якого перебувають ті жанри, які в максимальному ступені відповідають основному призначенню політичної комунікації – боротьбі за владу. Це – парламентські дебати, промови політичних діячів, голосування. У периферійних жанрах функція боротьби за владу переплітається з функціями інших видів дискурсу, при цьому відбувається накладання характеристик різних видів дискурсу в одному тексті. Ми зосереджуємось на когнітивному аналізі політичного дискурсу, мотивуючись, насамперед, тим, що в ньому найбільш наочно актуалізується та відображається суспільна свідомість. Тобто, політичний дискурс безпосередньо пов'язаний із ціннісними орієнтаціями в суспільстві. А ціннісні категорії часто розглядаються як семантичні й когнітивні конструкти. Застосування когнітивно – дискурсивного аналізу, у розробці якого, пріоритет належить Т. А. ван Дейку, сприймається нами у цьому плані найбільш перспективним [5: 22]. І його можливості дозволяють дослідити та виявити специфіку політичного дискурсу. Політичний контекст як такий, що містить у собі наступні когнітивні аспекти: мету, знання й інші переконання учасників комунікації. Таким чином, виходячи з теорії структури й стратегії обробки дискурсу, нам необхідний глобальний (макро) і місцевий (мікро) рівні при когнітивному аналізі політичних публічних виступів. Представимо нижче ці рівні, відповідно до схеми аналізу дискурсу

Т. А. ван Дейка, які для нас також є перспективними при дослідженні та виявленні когнітивних аспектів політичного дискурсу:

Макрорівень: глобальні домени – глобальні дії – глобальні актори.

Мікрорівень: обставини часу і місця – локальні дії – учасники (і їхні релевантні властивості) – когніція.

Отже, яким чином мова здійснює маніпуляційний вплив та як це проявляється у політичному дискурсі? Яким чином політик маніпулює свідомістю широкого загалу?

Одним з перших до мовної особистості звернувся Й. Вейсгербер, стверджуючи про залежності всього життя людини від рідної мови, а також про взаємозв'язок рідної мови й духовного формування людини [1: 224]. Тому сама соціальна сутність мови полягає в тому, що вона існує, насамперед, у мовній свідомості – колективній та індивідуальній. Відповідно, носіями культури в мові є мовний колектив і індивідуальність. Колектив як етнос і індивідуальність є крайніми точками на умовній шкалі мовної свідомості [3: 8].

Сама по собі мова є невід'ємним компонентом свідомості, її інструментом та виступає як посередник між людиною й картиною світу, що відображається у мовних формах. Це зв'язок людини з картиною світу, що знаходиться в мові, якою людина спілкується, зв'язок із колом уявлень, образів і понять, які відображаються у мові. Кожна людина, що «вростає» в мову, змушена засвоювати спосіб розуміння світу явищ і духу [1: 102]. Мова конкретної людини не існує сама по собі. Вона формується мовою інших людей, які належать одному народу, мають загальну культуру й традиції.

Крім цього, пов'язане з поняттям «мовна особистість» поняття «мовна свідомість» знайшло своє втілення в працях В. Гумбольдта, І.О. Бодуена де Куртене, Р.О. Якобсона й інших. Таким чином, лінгвістика підійшла до дослідження людини, що володіє мовою, до дослідження мовної особистості. Вивчення мовної особистості у вітчизняній лінгвістиці тісно пов'язане з ім'ям Ю.Н. Караулова [4: 264]. Під мовною особистістю він розуміє «сукупність здатностей і характеристик людини, що обумовлюють створення нею мовних витворів (текстів)», що розрізняються ступенем структурно – мовної складності, глибиною й точністю відображення дійсності, певною мовною спрямованістю [4: 3]. Дане визначення допускає двосторонню інтерпретацію: статичну й динамічну. У першому випадку ми приймаємо індивіда як особистість, тобто, як суб'єкта соціальних відносин, що володіє своїм неповторним набором особистісних якостей. У другому випадку ми припускаємо, що на певному етапі індивід ще не є особистістю, тобто не володіє відмінними соціально – обумовленими характеристиками.

Крім того, мовну особистість можна охарактеризувати з позицій лінгвістичної свідомості й мовної поведінки, тобто з позицій лінгвістичної концептології та теорії дискурсу. Поняття мовної особистості отримує особливий інтерес і деякий наочний прояв в політичному дискурсі, оскільки він є найбільш впливовим на суспільну свідомість і широко розповсюджений у засобах масової комунікації [4: 82].

Як же проявляється мовна особистість у політичному дискурсі? Розглянемо деякі аспекти її прояву. Безпосередньо для цього, нам знадобиться звернутися до самої когнітивної моделі політичного дискурсу, яка повинна містити в собі характеристику політичного діяча як мовної особистості.

Мовна особистість визначається як «...сукупність здатностей і характеристик людини, що обумовлюють створення й сприйняття людиною мовних здобутків, які розрізняються: а) ступенем складності; б) глибиною й точністю відображення дійсності; в) певною цільовою спрямованістю» [4: 3].

Таке розуміння мовної особистості (Г.І. Богін, В.В. Виноградов, Ю.Н. Караулов, Ю.А. Сорокін, А.М. Шахнарович) дозволяє на систематичній основі розглядати процеси сприйняття й породження мовлення у їх взаємозв'язку. У наведеному визначенні розглядаються не тільки особливості мовної діяльності людини, що володіє мовою, але й специфіка різних аспектів створюваного або сприйнятого людиною тексту, що дозволяє акцентувати увагу на визначенні завдань та змісті політичного дискурсу.

Важливою є також методична модель мовної особистості, запропонована Ю.Н. Карауловим. Ця модель має трирівневу організацію. У ній виділяють: а) вербально-семантичний (або структурно-семантичний); б) лінгво-когнітивний (або тезаурусний); в) мотиваційний рівні [4: 69].

Таким чином, трирівнева структура моделі мовної особистості знаходить віддзеркалення і у схемі значеннєвого сприйняття тексту, і породження мовлення [2: 37–64].

У сучасному політичному дискурсі представлено три суб'єкти дії:

1. Sb політичної дії – 1 (сам мовець): e.g. *No decision I have ever made in politics has been as divisive as the decision to go to war to in Iraq. I share that view, and we are* [6: 119].

2. Sb політичної дії – 2 (суперник, що реально в розмові може брати участь (і тоді це ситуація «відкритого протистояння»), а може і бути відсутнім у цей момент (ситуація «прихованого протистояння»): e.g. *This is not simply because of the gravity of war; or the continued engagement of British troops and civilians in Iraq; or even because of reflections made on the integrity of the Prime Minister* [6: 179].

Neither was it remotely the basis for the claim that he had strategic as well as battlefield WMD [6: 190].

3. Sb політичної дії «Народ». Третій суб'єкт політичного дійства, уваги якого домагаються політики, на чії інтереси посилаються, чию думку, як їм здається, відстоюють: e.g. *“Why now? People ask. I agree I cannot say that this month or next, even this year or next he will use his weapons”* [6: 377].

And I understand of course why people think it is a very remote threat and it is far away and why does it bother us [6: 492].

Незважаючи на наявність полісуб'єктності, варто констатувати, що у політичному дискурсі надзвичайно рідко існує пряма вказівка на конкретного діяча. Суб'єкт політичної діяльності далеко не в усіх випадках названий конкретно – референтним ім'ям. У результаті політичний діяч

сприймається мовцем не як конкретна особа, а як якийсь політичний інститут. Відбувається це під впливом двох факторів, які враховувалися нами: а) – фактор збільшення (наростання) абстрактності, покладений в основу типології слів, що представляють у висловлюваннях позицію Sb; б) – поступове переміщення Sb з центру уваги на периферію з наступним нульовим представленням на формальному рівні (тобто поступове, послідовне заміщення експліцитного представлення – імпліцитним).

Крім того, варто зазначити залежність категорії референтності від категорії множинності. Множинність в аналізованих висловлюваннях сполучена з невизначеністю, нереперентністю при зазначенні діяча, що знаходить своє вираження у вживанні предикатів. Політикові вигідно фокусувати увагу слухача на об'єкті, не називаючи суб'єкта дії, оскільки завдяки цьому підсилюється прагматичний ефект протиставлення «свого» і «чужого» світів: відбувається фіксація свідомості слухача на негативі, що оточує людину, з яким безглуздо боротися самому, а треба просто послухатися даного конкретного політика, довіритися йому, а виходить й проголосувати за нього [2: 54]. Відповідно, завдяки усуненню суб'єкта дії з висловлювання політика, реалізується функція контролю над установками й поведінкою слухачів.

Таким чином, можна стверджувати про входження тексту в життєву ситуацію, про дискурс як мову в контексті суб'єктивної реальності та об'єктивної дійсності, про мову, занурену в життя і таку, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент взаємодії людей і механізмів їх свідомості. Категорія дискурсу фіксує результат взаємодії зовнішньої дійсності, внутрішньої психічної реальності та знаково-символічної системи.

Виходячи з вищесказаного, ми намагались визначити способи репрезентації суб'єкта дії у політичному дискурсі та встановити пряму залежність між абстрагуванням політика від прямого суб'єкта, переходом до множинності у висловлюваннях та сприйняттям даних висловлювань широкими масами.

Отже, політичний дискурс має впливову здатність і може маніпулювати суспільною думкою у необхідному для відправника руслі повідомлення. Це – його завдання, що дозволяє досягти мети даного дискурсу – влади. Ми також зуміли довести, що будучи інституційним видом спілкування, політичний дискурс впливає на самі широкі прошарки суспільства, це – його завдання та спосіб, тому що масова аудиторія відрізняється загальними цінностями та установками, якими можна керувати. Аудиторія політичного дискурсу належить певній культурі. Тим самим, вагомим аспектом політичного дискурсу є його національно – культурна специфіка.

Для підтвердження вищезазначеного, ми класифікували основні категорії, що притаманні політичному дискурсу. Встановили, що оцінна лексика є незмінно вагомою тому, що висловлювання політиків дуже часто характеризуються гостротою суджень стосовно їх політичних супротивників. Оцінне значення мовних одиниць ми визначили як інформацію про ціннісне ставлення суб'єкта мовлення до певної властивості, виділеної при розгляді того чи іншого об'єкта під певним кутом зору. А також визначили та практично обґрунтували основні функції політичного дискурсу: інформативну та функцію впливу. Таким чином, оцінність безпосередньо пов'язана із агресивністю, адже, полемічність політичного мовлення – своєрідна театралізована агресія. Полемічність спрямована на нав'язування негативного відношення до політичних супротивників мовця, на нав'язування інших цінностей та оцінок реципієнтів.

Очевидно, що політичний дискурс відноситься до сфери певної соціальної взаємодії, обслуговуючи політичні інтереси деяких соціальних груп, несучи певне ідеологічне навантаження. Політичний дискурс відображає погляди, переконання, ціннісні орієнтації певної соціальної групи, тобто володіє певною ідеологією. Ідеології неминуче проявляються у політичному дискурсі, прямо або опосередковано, явно або приховано і, таким чином, соціально – культурний контекст політичного дискурсу дозволяє реалізовувати маніпуляційну спрямованість цього виду дискурсу.

Політичний дискурс володіє й таким ресурсом керування знаннями суспільства про світ і, відповідно, його реакцією, як інформація. Інформація в широкому змісті слова – це відображення реального світу. Але передача інформації – це не констатація фактів об'єктивної реальності, а їхня інтерпретація, тобто перенесення у реальність інформаційну. Інформація викликає цілеспрямовані розумові процеси й емоційні стани. Інформація формує наші думки, структурує наш досвід і визначає наші погляди на навколишній світ. Інформуючи, політичний дискурс впливає. У зв'язку з тим, що суб'єкт політичного дискурсу, який відображає деякі інтереси і має деякі цілі та завдання й інтерпретує дійсність у тексті, даний вид дискурсу відрізняється суб'єктивністю, що сприяє маніпулюванню інформацією в необхідному для адресанта напрямку.

У світлі вищесказаного політичний дискурс постає самостійним комунікативним явищем, а такі його особливості як інтенціональність, орієнтованість на маси, національно – культурна специфіка, інформативність і суб'єктивність створюють необхідні передумови для маніпуляції суспільною свідомістю і можуть слугувати основою для подальшого виявлення специфічних маніпуляційних впливів на різні індивідуальні сторони свідомості особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вейсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа: пер. с нем. / Й.Л. Вейсгербер. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1993. – 224 с.
2. Карасик В.И. Этнокультурные типы институционального дискурса / В.И. Карасик // Этнокультурная специфика речевой деятельности: Сб. обзоров. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – С. 37–64.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
5. Dijk T.A van. Text and Context of Parliamentary Debates. URL: Txt&ContParl Debates / T.A. van Dijk. – Amsterdam: Benjamins, 2001. – 340 p.
6. Treaty Series: United Nations // A 56 / PV 20. – New York : NYOR, 2007. – 1147 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Матковська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: політичний дискурс, семантика, прагматика, когнітивна лінгвістика, історія германських мов.

УДК 811.161.2

СПЕЦИФІКА ВІЙСЬКОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОРІВНЯННІ З ЦИВІЛЬНОЮ

Оксана МИХАЙЛОВА (Харків, Україна)

У статті розглядається підхід до визначення поняття комунікативної культури, уточнюється це поняття, аналізуються специфічні риси військової субкультури взагалі порівняно із цивільною культурою. Особлива увага приділяється проблемам комунікації військової та цивільної субкультур, що виникають унаслідок відмінностей комунікативних культур.

Ключові слова: комунікативна культура, комунікація, військова субкультура.

This article deals with the approach to the determination of the communication culture concept, this concept is specified, particular features of the military subculture are analyzed in comparison with the civilian culture. Undiverted attention is devoted to communication problems in the military and civil subcultures which can appear because of distinctions of the communication cultures.

Key words: communication culture, communication, military subculture.

Проблема вивчення різних видів комунікативних культур є нагальною й актуальною у зв'язку із зростанням інтересу до вивчення мовного спілкування у прагматичному аспекті, дослідження комунікації з точки зору національної, професійної, соціальної належності учасників комунікації, особливостей їхньої культури. Дослідження міжкультурної комунікації є численними та достатньо глибокими [2, 3, 8], але вони стосуються переважно комунікації представників різних національних культур, що є, безумовно, дуже важливою проблемою. Однак не менш важливим уявляється дослідження не тільки макро-, але й мікрокультур, серед яких не останню роль відіграє комунікація у професійній сфері або галузева комунікація. Дослідження у сфері галузевої комунікації тільки починають з'являтися, хоча емпіричний досвід свідчить про те, що люди, які належать до різних галузевих культур, навіть будучи представниками однієї національної культури, зазнаються комунікативних невдач, не враховуючи специфіку професійного спілкування. Елементи військової комунікативної культури були досліджені у різні роки під різними кутами зору [1, 5, 6, 9]. Останнім часом з'являються праці, присвячені особливостям комунікації у військовій сфері [4], які намагаються систематизувати цю галузь знань, однак досліджень, присвячених особливостям військової комунікативної культури у порівнянні із цивільною, наразі немає.

Мета статті – схарактеризувати особливості військової комунікативної культури у порівнянні з цивільною на матеріалі емпіричного досвіду автора, набутого за роки роботи у військовому навчальному закладі, офіційно-ділових військових документів, а також матеріалів публіцистичних та художніх творів.

Перш, ніж звернутися до аналізу особливостей військової комунікативної культури, слід визначити саме поняття комунікативної культури (КК). Це поняття розглядається багатьма науками, деякі з них є суміжними, інші – достатньо далекі одна від одної за цілями та предметом вивчення. Різниця у визначеннях КК криється перш за все у різниці підходів до визначення поняття «культура». До цього поняття існує два основних наукових підходи: 1) підхід до культури як до сукупності норм і цінностей певного соціуму (національного, професійного, історичного тощо) і 2) підхід до культури як до сукупності знань і вмінь, що забезпечують високий рівень володіння чимось. Відповідно КК розуміється в кожній з дисциплін як така, що витікає з одного з цих двох розумінь культури.